

Poverové a magické predstavy Slovákov v Maďarsku a Rumunsku¹

KARIN ŠKUTKOVÁ

Katedra porovnávacej religionistiky, Filozofická fakulta UK, Bratislava

The report is based on the new material collected during the field research in October 2012 in Slovak villages on the border of Hungary and Romania (Pitvaros, Banhegyes, Totkomlos, Nadlak). Its goal is to summarize the most common superstitions and magic practices; it is focused on calendar ritualism, transition rituals, life-cycle, but also narrations of supernatural beings and other local customs. The report is part of a larger complex of research materials collected by the Department of Comparative Religion at Comenius University between 1998 – 2012.

Key words: superstitions, magic, Slovaks living abroad

V dňoch 30. 9. – 10. 10. 2012 sa uskutočnil ďalší zo série výskumov v rámci rozsiahleho projektu Katedry porovnávacej religionistiky FiF UK orientovaného na poverové a magické predstavy Slovákov, tento raz v pohraničnej oblasti Maďarska a Rumunska, kam bolo v roku 1746 presťahovaných 80 slovenských rodín evanjelického vyznania. Títo Slováci najprv založili dedinu Komlóš (Totkomlos), neskôr aj neďaleký Pitvároš (Pitvaros) a Bánhedeš (Banhegyes), v 19. storočí potom i dedinu Nadlak na dnešnej rumunskej strane hraníc.

U miestnych Slovákov sa dochovalo pomerne mnoho zvykov a povier, takisto výborná slovenčina, takže na rozdiel od iných oblastí v Maďarsku prácu nezdržovala jazyková bariéra. Výskum bol súčasťou dlhšej série zberov, ktoré katedra organizovala na Slovensku v rokoch 1998 – 2008, v zahraničí v Rumunsku v župe Bihor (2008), v Srbsku vo Vojvodine (2010) a v Maďarsku v Novohrade, v Pilišských horách (2011) a tiež v Bukových horách (2012).

Výskumu sa pod vedením Mgr. Lenky Horákovovej zúčastnila študentka Karin Škutková; so zháňaním kontaktov nám opäť pomohla Anna Kováčová, riaditeľka Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, ako aj pani Rollová a Michal Veleg. Výskum prebiehal for-

mou riadených rozhovorov, ktoré boli nahrávané a následne prepisované.

Predvianočné obdobie

V rozmedzí sviatkov Lucie a Vianoc je najrozšírenejšie vinšovanie a chodenie s oceľou. Dochovaná je povera o tom, že žena, ktorá ako prvá príde na Luciu do domu, prinesie nešťastie. Na Luciu takisto nemožno nič požičať; požičiavanie sa však vo všeobecnosti neodporúča ani po zotmení. Spomínajú sa aj veštecké praktiky, ako vkladanie bylín pod vankúš, aby sa dievčaťu prisnil jej budúci manžel či liatie olova na odhalenie jeho povolania, tiež ťahanie lístočkov s menami od Lucie do Vianoc. Veľmi zriedka sa vyskytuje lucijný stolček, ale spomína sa pletenie karikáša – biča od Lucie do Vianoc, ktorým sa neskôr poháňa dobytok na pastviny. V tomto období sa nemá ani volať na sliepky pri krmení:

„Ani volať že nebolo slobodno, že pipipi! Poďte žrať! Hát neviem prečo, že potom suseda zavolala, že: Tebe pipi a mne vajko! vraj. Tak ja si, že potom, tá len mala pipika a tá že mala vajíčka viac. To sem len tak počula.“ (7. 10. 2012, Nadlak, Rumunsko)

Na Luciu tiež neslobodno šiť, pretože, ako sa zemito vyjadriala nejedna informátorka, „zašijú sliep-

¹ Projekt bol realizovaný s finančnou podporou grantu UK - UK/525/2012.

kam rite a nebudú niešť“ – naopak, v tento sviatok sa má prať, čo má mať opačný účinok.

Vianoce a Nový rok

Okrem vinšovania je najčastejším vianočným zvykom polozenie košíka s jablkami, orechmi, kukuricou a zrnom pod stôl; kým sa jablká darovali deťom, ostatnými plodinami nakrmili statok. V niektorých prípadoch je doložený zvyk odložiť zvyšky zo štedrovečerného stola a zarať ich na jar do prvej brázdy či využívať ich ako liečivo počas celého roka. Takisto sa pod či na stôl kladie slama. Gazdiná počas večere nemá vstávať od stola, aby sliepky dobre sedeli na vajciach.

Spomína sa tu a dodnes praktikuje aj zvyk nevídany v iných oblastiach – na Štedrý deň treba chytiť muchu a vložiť ju živú do peňaženky, aby v nej vždy boli peniaze. V iných prípadoch muchu treba odložiť do škatuľky či nezabíjať ju, lebo by to prinieslo nešťastie. Jeden takýto exemplár vianočnej muchy zabalenej v papieriku v peňaženke nám istá informátorka dokonca ukázala a potvrdila, že praktika je účinná. Niekedy sa miesto muchy do peňaženky dáva semienko klokoče.

Na Nový rok sa spomína vinšovanie a ťahanie „rétešov“ – dlhého cesta, z ktorého sa piekol koláč podobný štrúdle. Spomína sa, že „réteše“ majú byť dlhé cez celý stôl, aby bolo dlhé konope. Počas vianočného obdobia nemá byť v dome nič zavesené (ako napríklad sušiacie sa prádlo), pretože by to v nadchádzajúcom roku prinieslo smrť či nešťastie.

Nadprirodzené bytosti a znamenia

Najrozšírenejším démonickým stvorením je v tejto oblasti bezpochyby zmok, ktorý sa tu hojne spomína. V niektorých prípadoch ide o čierne mača, v iných o kura; toto sa vyliahne z vajca noseného pod pazuchou. Zmoka jeho držiteľ nechá spávať vo svojej posteli a ten mu nosí, čo potrebuje, spomína sa napríklad tvaroh; avšak pred ostatnými ho tají. Pred smrťou treba zmoka odovzdať niekomu ďalšiemu, inak majiteľ nemôže umrieť. Jedna respondentka spomína, ako ju suseda na smrteľnej posteli žiadala podať jej ruku, dotyčná však odmietla práve z dôvodu, že o žene bolo známe, že má zmoka a chce jej ho posunúť. Po tomto úmrtí sa ozýval veľký hluč na pavlači; keď sa tam išli pozrieť, našli tam čierne mača.

Vyskytujú sa tu aj zmienky o porobení; porábať možno i bez vlastného vedomia, napríklad tým, že žena je chlieb na ulici, prípadne si vlastné jedlo prinesie do cudzieho dvora. Tiež sa tu vyskytujú bosorky (v tejto oblasti nazývané zväčša „vražkyne“), ktoré kradnú mlieko, ale okrem porábania vedia aj odrobiť, teda odstrániť nežiaduce účinky „povraženia“. Jedna respondentka spomína na osobné stretnutie s vražkyňou:

„No bola ona poriadna osoba, taká vysoká bola, vyfarbená, tučná, nechty mala také vymalovanie, červené, a ja som si húpala, táto, no čo, veď nebude ti nič robiť, len modliť sa bude, nách sa modlí reku za seba, keď takáto, takáto sa nejde pred Hospodina, som neverila. Bola ešte jedna druhá so mnou a keď tej robila, tak ja som takto stála vo dverách a som sa dívala a som sa smiala, že ako ju prežehnávala s nožničkami a neviem čo robila tam, tak vpravela môjmu mužovi, vašej žene nič nebudem robiť. Choďte do záchodu a vyzlečte jej spoňú košelu, čo má dolka, spoňa a naháte ho tu. Tak a tak sa, tak spravili, aj to som mu dovolila. Tam ostala košela v Semiklôši. Ta šli tá osoba, čo druhej dievky, alebo druhej osobe robila, ta šli pre tú košelu aj pre neviem čo tam k nej... tak doniesli tú košelu, bola biela s červenými dubčičkami. Háť keď ju doniesli, ja som práve túto pec kúrila. Kázali, že by mi ju obliekol potom, keď ju donesie, tak a, ja si takôto mám obliecť na seba? Samý val bola dokrvavená, samá krv bola! Pokrútila, šmrg do pece. Nach si zhoria tvoje čerti, reku ty si doniesol, tá ťa obielila aj od sliepky aj od kohúta, tej boli načim sliepke.“ (7. 10. 2012, Nadlak, Rumunsko)

Rovnako sa spomína aj vodenie, obvykle ide o svetlo, ktoré cestujúceho odláka z cesty.

Doložených je niekoľko zmienok o znamení pred druhou svetovou vojnou – respondenti sa zhodujú, že išlo o nebeský úkaz – kométu alebo zvláštnu žiaru. Pomerne často sa spomínajú aj veštice, ktoré vedeli zistiť, či sa muž vráti z vojny alebo umrel.

Stavba domu

Pri stavbe domu bolo zvykom zakopať do základov sliepku; tá sa zamurovala zaživa. Jeden z respondentov uvádza, že pri stavbe miestneho kostola do základov zamurovali dokonca živého človeka. Pred dokončením, ešte pred tým, než sa položila strecha, sa hore zavesila vetva, ktorú ozdobili stužkami a povešali na ňu pálenku. Po dokončení domu sa vetva zvesila a páleným sa pohostili murári.

Tento zvyk sa často spomína v súvislosti so staváním májov (1. 5.), vetva či stromček vešaný pod strechu býva zhodne tiež nazývaný májom. Okrem tradičných májov v podobe ozdobenej vetvy položenej do okna či do komína sa spomína tiež stavanie akýchsi posmešných májov – chlapi z žartu miesto máju dievčaťu položili do okna balvan či do komína zavesili veniec z cintorína.

Tiež sa spomína, že po dostavaní domu má ako prvý spať vnútri pes:

„Ale tak ako, vpraveli, že keď už bola hotová, tak že by kuťo, lebo voláčo, zviera že by prvo spalo, a my sme ani to nerobili. Tak ho zatvorili, háť, šak už keď boli dvere, obloky, že by spalo voláčo inšo, ni človek.“ (8. 10. 2012, Nadlak, Rumunsko)

Urieknutie

Podobne ako vo väčšine oblastí, aj tu sa vyskytuje bohatá škála verzií úreku; spomína sa najmä „pobitie očma“, keď sa na dieťa niekto príliš zahľad. V niektorých prípadoch ide o takzvané „sladké“ pohľady, v iných o človeka so zrasteným obočím, ktorý nechtiac pobije očami bez toho, aby o tom vedel. Spomína sa, že človek, ktorý o sebe vie, že má také oči, sa má po tom, čo sa pozrel na dieťa, zahľadiť na nebo, aby dieťa nepobil. Tiež sa spomína uväzovanie červenej stužky malým deťom na zápästie – na stužku sa často priväzuje nejaký predmet, ako je minca, vlčí zub či račie oko. Viazanie červenej stužky na ruku sa praktikuje aj dnes. Pobíť očami však možno aj zvieratá, ako spomína jedna informátorka:

„Jedna osoba tu na uhle čo sa jej chyža zrútila, dávno zomrela, tá bola tak závislivá, že hádam vedela, alebo pobila očma, lebo len no, nie že vie volačo, ale tak závislivo pozrie. (...) Ona mi prišla tú papriku pomôc oberať a mala som krásne kohúty, také boli krásne, veľké a tak boli biele a s takýma žltýma ako ligotavýma pásikami, na: Hí, či máš krásne kohúty! Odišla osoba domov, a ani za telko, čo vy ste tu, za menej času, ta vojdem do druhého dvora a môj kohút sa krútil, krútil, krútil, už spadne, už spadne, už spadne, tak som ho len uchrapila a utekala som k neveste na druhú ulic, na, zarez ho, lebo ja ho jesť nebudem.“ (7. 10. 2012, Nadlak, Rumunsko)

Štandardným riešením pobitia očami je umývanie dieťaťa spakruky; po tom, čo mu chrbtom ruky boli pretreté oči a umytá tvár či celé telo, sa voda vyliala na pánty dverí, prípadne na strom, teda na miesto, odkiaľ rýchlo stečie.

Životný cyklus

Zvyky súvisiace so životným cyklom sú tiež pomerne dobre zastúpené; spomínajú sa svadobné zvyky, najmä prevrhnutie košíka s orechmi nevestou pri vstupe do nového domu (niekedy je to vysvetľované ako zabezpečenie ľahkého pôrodu), či rozbitie taniera spolu s rozsypaním orechov a jabĺk. Vyskytujú sa aj tehotenské tabu, najmä v súvislosti s jedlom (je nevyhnutné, aby tehotná mala na jedenie to, na čo dostane chuť), tiež sa často spomína, že ak na ženu spadlo ovocie či po nej niekto hodil prasaciu paprčku pri zabíjačke a podobne, dieťa bude mať na tele znamenia. Mnohí respondenti proklamovali, že sami, prípadne ich deti majú takéto znamenie. Po pôrode

žena nesmela ísť von z domu až do väcky či krstu; na krste bolo zvykom obdarovať farára veľkým pecňom chleba, prípadne aj sliepku.

Pohrebné zvyky sú najmä zakrytie zrkadla v izbe, kde leží zosnulý (toho obvykle uložili v izbe zvanej čistá), aby sa nevidel. Tiež sa zvykli zastaviť hodiny v izbe, údajne aby sa videlo, o koľkej umrel. Hodiny zvykli po pohrebe opäť pustiť. V niektorých prípadoch sa spomína zastavenie hodín a zakrytie zrkadiel v celom dome, nielen v čistej izbe. Keď odvážali rakvu na cintorín, zvykli sa zatvoriť okenice na domoch; jeden z respondentov uvádza, že to preto, lebo ide smrť. Do rakvy sa zvyklo vložiť Transcius (evanjelický spevník), mŕtveho čiapku i topánky, v niektorých prípadoch aj cigarety či pálenka. Občas sa spomínajú aj zvláštne úkazy pri hrobch:

„No, o takom som, zato sa báli do cintorína ísť v noci, lebo tam zvykli takie svetlá byť. No háť o takomto vykladali, že bolo takô, že svietil volakerý hrob. Ale to ja tak viem, že to, neviem poviedať po slovensky, že čo, prečo sa to zvykne stať takô. Lebo drevo keď sprie sa. Tak, ako sa vraví, parí sa. A to zvykne svietiť. O takomto tiež som počul, ale vidieť som nevidel, i keď veľa som chodil cez cintorín večer.“ (4. 10. 2012, Banhedes, Maďarsko)

Spomína sa aj zvyk dať na stôl po pohrebe pálenku, vodu a kúsok chleba, ktoré sa ráno skontrolovali; ak z nich ubudlo, považovalo sa to za znak, že mŕtvy sa prišiel najesť. Na pohrebnej hostine sa zvykli pripraviť jedlá s makom.

Ďalšie predstavy

Zaujímavým zvykom z tejto oblasti je spôsob, ako udomáčniť mačku; keď si chcel niekto ponechať mačiatko, vo dvore mu bolo treba ukázať zrkadlo. Hovorilo sa, že keď sa mačka uvidí v zrkadle, zostane vo dvore a bude ho považovať za svoj domov.

Tiež sa tu vyskytujú ďalšie zvyky, ako veľkonočné oblievačky, veštenie počasia či praktiky ľúbostnej mágie. Napriek tomu, že ide o evanjelickú oblasť, nadmieru dobre sa tu zachovala široká škála povier, z ktorých niektoré sa doposiaľ praktikujú; najmä na rumunskej strane je vysoký výskyt odkazov na démonické bytosti ako zmok, ale aj bosorky či vodenie. V tejto oblasti by azda bolo príhodné vykonať samostatný výskum, ktorý by rozšíril a prehĺbil znalosti o tejto tematike.